Franko, Ivan
Do svitla

PG
3948
F7D6
1913

ВИДАВНИЦТВО
ВІДРОДЖЕННЯ

ІВАН ФРАНКО.

DO

ДО СВІТЛА.

ОПОВІДАННЄ.

№ 8. ЦІНА 10 КОП.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Видавництво „Відродженнє“

випускає дешеві і загально-доступні книжечки з красного письменства й ріжних областей знання. Книжечки виходять серіями по 10 № у кожній, в розмірі від 1 до 3 арк. друку й ціною від 10 до 20 коп. книжечка.

В перший десяток увійдуть такі твори української літератури:

№ 1. **Ів. Котляревський,** Наталка Полтавка.
№ 2. **Гр. Квітка-Основяненко,** Перекотиполе.
№ 3. **М. Гоголь,** Сорочинський ярмарок.
№ 4—5. **Т. Шевченко,** Гайдамаки.
№ 6. **Марко Вовчок,** Три оповідання (Два сини, Викуп, Чари).
№ 7. **Ів. Нечуй-Левіцький,** Рибалка Панас Круть.
№ 8. **Ів. Франко,** До світла.
№ 9. **В. Стефаник,** Синя книжочка.
№ 10. **В. Винниченко,** На пристані й ин. оповід.

При кожній книжечці портрет і короткий життєпис автора.

Другий десяток міститиме популярно-наукові розвідки про всякі справи українського й світового життя. Друкують ся:

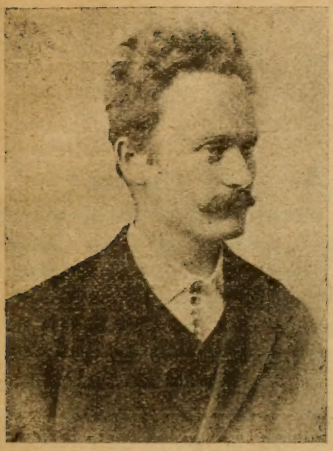

Франко Іван, син селянина-коваля, на світ народив ся 1856 р. в селї Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, в Галичинї. Початкову освіту здобув у народній школї, а далї в ґімназії та університеті у Львові й Віднї. Писати Франко почав ще на шкільній лаві, але перший раз його твори надруковано р.1874 у львівському журналї „Друг". Від того часу Франко написав багато поезій, оповідань, повістей, що були друковані по ріжних журналах, збірниках і окремими виданнями. З його белєтристичних творів згадаємо тут отсї: „Захар Беркут", історична повість (Львів, 1883), „Boa constrictor" (1884), „В потї чола", збірник оповідань (1890), „Для домашнього огнища", повість (1898), „Перехреснї стежки", повість (1900); збірники поезій: „З вершин і низин" (1887), „Зівяле листя" (1893), „Мій ізмараґд" (1898), „Із днів журби" (1900), „Мойсей" (1905) та ин. Окрім численних белєтристичних та поетичних творів, Франко збогатив українську лїтературу публїцистичними і науковими працями — з історії лїтератури, етноґрафії, полїтичної економії, то-що, та перекладами з европейських і російських письменників: Байрона, Ґете, Гайне, Шеллї, Золя, Турґенєва, Щедрина, Некрасова, Помяловського, та ин. Франко був редактором журналів: „Громадський Друг" (1878), „Дзвін" (1878), „Молот" (1878), „Світ" (1881), „Народ" (1890—1895), „Житє і Слово" (1894—97), „Лїтературно-Науковий Вістник" (від р. 1898). Побіч лїтературної діяльности Франко раз у раз брав горячу участь у полїтичному й культурному життю галицьких Українців і був одним із провідників радикальної партії. Почавши свою лїтературну діяльність романтичною повістю „Петрії і Довбущуки", Франко звернув незабаром на цїлком реальний шлях і його твори визначають ся докладним змальованнєм реального життя та ідейним, добірним змістом. Деякі з них перекладено на чужі мови: нїмецьку, польську, чеську та російську.

Низше передруковуємо його дуже популярне оповіданє: „До світла!"

PG
3948
F7D6
1913

AUG 10 1983

I.

Говорять учені природознавці, що ті верстви води, котрі лежать на самому дні найглибших морських глубінів, се справдішня „мертва вода“. Величезний стовп горішних верстов, що тяжить на кождій частині того низу, позбавлює її всякого руху, всякого житя. Світло сонця сюди не доходить, ніякі живі істоти тут не водять ся, ніякі водяні протоки, ані бурі, ані землетрясеня тут навіть легенькою луною не озивають ся. Одинокий рух, який тут можна запримітити, се вічне і ненастанне спадуванє міліонів трупів і скелетів живих істот, котрі колись, нераз таки давненько, жили і гуляли там, у горі, пишались на сонці, купались у теплоті, гойдались на могучих морських хвилях. Погибши, вони звільна, звільна спадують у низ — особливо ті манюсінькі форамініфери, діятомеї та инший дрібязок, що творить головну масу морського житя, — звільна трупи їх продирають ся крізь верстви, щораз густійші і богатші в кислород та вуглевий квас розкладають ся, неначе згарають у них, і тільки з часом, як мікроскопійні кульочки та дрібочки, досягають дна і лягають на тім великім кладовищі, щоби колись, по тисячах літ утворити крейдяну скалу.

Важко і сумно мабуть тим нижнім верствам води бовваніти і дубіти вічно на мертвому дні, в страшенній пітьмі, під нечуваним тиском, серед самих трупів. Важко і сумно їм, особливо коли в них скрито відізветь ся та вічна, непропаща сила, без котрої нема ані одного атому в природі. Жива, непропаща сила в нутрі, а кругом пітьма, тиск страшенний і безконечне кладовище!

І коли в тих нещасних, на вічну смерть засуджених атомах заворушить ся часом, раз на тисячу літ, легенький відтінок думки — ви думаєте, що се неможливе? аджеж і наш думаючий мозок, щож він инше, як не звязок тих-же атомів кислороду, вуглероду і инших елементів? — то гірка, важка мусить бути ся мрія-дума!

— Мамо природо! Відкиж така на нас несправедливість? Невже ми гірші від тих, що там у горі над нами гуляють, гойдають ся та в чудовому світлі пишають ся? І чому-б тобі не встановити черги, чому-б не пустити нас хоч на часочок туди, в гору?

Але мама природа не знає сантіментальности і не слухає мрій.

— Буду я з вами, дурнями, панькатись! — воркоче вона. — Чуєте в собі силу, то трібуйте вирвати ся самі на верх! Ще я не мала би роботи та вас підсаджувати!

Ба, трібуйте самі вирватись!

Вам не лучалось бачити подібні події в житю людському? Ой, лучалось, любі мої, кому-б не лучалось таке бачити! І від кождого такого випадку щеміло ваше серце, і до нині щемить, коли стрібуєте перенести ся думкою в положенє тих бідних живих атомів людської суспільности, засуджених зависливою долею на вічну пітьму, на тупу недвижимість, на смерть безвісну. Аджеж і всї ми — чиж не така сама нижня верства поміж народами? Чиж кождий крепкий, здоровий рух тих вольних і щасливих народів не відчуваємо, як біль, як натиск, як штовханє на наш орґанізм народній?

А кождий з вас, хто нераз коштом страшенного зусиля і коштом неодного істнованя найблизших нам людий, видобув ся з того темного низу хоч троха на висший щебель, чиж не почує нераз мимовільного жаху і болю на саму думку про той низ і про те, що, не будь сеї, або тої щасливої обставини, він був би може й до нині пропадав у ньому, темний, безпромочний, незвістний нікому, не чоловік, а частина маси людської? І чи не заболить наше серце на згадку про тисячі й тисячі таких, що так само, як ми, силувались вирвати ся з тої пітьми, тужили до світла, рвались до

волї і теплоти — і все надармо? І чи не пройме нас дрож перестраху, коли пригадаємо житє і конець таких незвісних нікому, забутих, нераз затоптаних і опльованих одиниць, коли стане нам ясно перед очима, що нераз тілько найглупійша в світї обставина, сліпий припадок, непорозумінє, жарт, нерозважне слово, пилинка одна зіпхнула їх з дороги і на віки вкинула назад у ту пітьму, з котрої вони вже от-от вибирали ся на вольную волю?

Оттакі думки вертїли мій мозок і прогонювали сон із моїх повік підчас довгих, довгих ночий і днів, прожитих у тюрмі. Мої товариші недолї, у котрих і самих сверлувало та мулило в нутрі, не могли найти для мене слова потїхи, — противно, я бачив, що самі вони нераз далеко більше потребували такого цїлющого слова. Щоб не вдуріти серед тої сутолоки горя, ми розмовляли, оповідали одні одним — не про себе, а про других, далеких, і все таки про горе. Одно з таких оповідань, котре глибше, нїж инші, вразило мене, подаю отсе читачам. Той, що менї оповідав його, був —не говорю про його „фах“ — парубок ще молодий, повний сили й відваги, не позбавлений доброго, щиролюдського чутя, вихований по міщанськи, кінчив народню школу, вчив ся ремесла, одним словом, також чимало потратив сили і кошту, щоби видрапати ся на верх, вийти в люди — ну, а вийшов... Та не про се річ!

Шестий раз уже сидїв він під ключем, і знав усю арештантську практику, трохи що не всю історію кождої казнї: хто в нїй сидїв, за що, на скілько був засуджений, як обходили ся з арештантами давнїйше, а як тепер, і т. д. Була се правдива арештантська лїтопись. Дозорцї вважали його за непосидющого галабурдника і давали се йому почути частими дісціплїнарними карами. Але він не уймав ся, і вибухав, мов порох, скоро тілько побачив, що щонебудь дїєть ся не так, як повинно, що в чім небудь кривдять арештантів. Особливо часті мав він передирки з шільдвахом, що ходить попід вікнами вязницї і має вважати на те, щоб арештанти не визирали в вікно і не говорили один з одним. Кілька разів вояк грозив йому, що буде стріляти, коли не вступить ся з вікна, але він сидїв

спокійно, не кажучи нічого, і аж коли вояк починав кланцати курком, зіскакував з вікна і кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш стріляти!

— А відки ви се знаєте? — запитав я раз.

— Як то, відки знаю! Сам був свідком, сам бачив!

— Що бачили?

— Е, та се ціла історія, по котрій шільдвахам заказали стріляти! От ліпше я вам розкажу, нехай там бідний рекрут не бентежить ся. Аджеж і він бідолаха, що йому скажуть, те й мусить робити.

II.

— Два роки тому буде, — почав він, — як раз отсе два роки. Сидів я тоді в отсій ямі в слідстві. Два нас тілько в казні було, я і якийсь паниско, Журковський називав ся. Що за один був і за що сюди попав, сього вже й не тямлю.

Аж ось раз якось у вечір, уже по вечірній візиті, вже ми пороздягали ся і спати лягли, — несподівано чуємо кроки ключника і голосний скрегіт ключів від колодок. Нарешті відімкнув і впустивши до казні сніп жовтого світла зі своєї ліхтарні, вказав нам у тім світлі якусь скорочену, на-пів голу, марну фігурку. Потрутив її наперед і віпхнув до казні, бо, видно, сама не могла досить скоро поспіти.

— Осьде маєш коц і простирало, — крикнув, кидаючи ті річи фігурці на голову і майже до землі її пригнітаючи.— Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши се, ключник двері замкнув і пішов. У казні стало темно, як у пивниці, і тихо, як у гробі. Тілько в ряди-годи чуємо, немов би хтось сікачами мясо на стільници сік — то наш товариш зубами дзвонить. Бачите, осінь уже була пізна, дві неділі по всіх святих, холод такий, що не дай Боже.

— Що ти за один? — питаю закостенілого товариша, не встаючи з ліжка. Вже чоловік був нагрів ся і не хотіло ся мені вставати, а в казни було досить холодно, бо вікно мусіло бути день і ніч отворене, про задуху.

Товариш наш мовчить, тілько ще дужше зубами дзвонить, а крізь той лярум чути уриване хлипанє. Жаль менї стало хлопця, бо я вже доміркував ся, що то якийсь зовсїм ще зелений „фраєр“. Отже встав я і поелив йому на-помацки ліжко.

— Ну, ну, — кажу, — буть тихо, не плач! Роздягни ся та йди пати!

— Не... не... мо...жу, — ледви пробубонїв він.

— Чому?

— Бо... бо... я... дуже змерз.

Господи! Я до нього, а він увесь як кість змерзлий, анї рукою, анї ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до казнї — не розумію. Встав і паниско, поздіймали ми з нього лахмітє і роздягли його цїлком до гола, натерли добре, обвили простиралом і коцом і поклали на ліжко. За якої чверть години, чую — зітхає, рушає ся.

— А що, лїпше тобі? — питаю.

— Лїпше.

— Відійшли руки, ноги?

— Ще не зовсїм, але вже лїпше.

— А відки ти?

— Зо Смерекова.

— То тебе певне жандарм привів?

— А як-же. Гнав мене сьогодня від рана, майже голого й босого, морозом. Десять раз падав я на дорозї, бо не міг іти. Бив мене ременем—і я мусїв. Тілько в коршмі, в Збоісках, трохи ми припочили, Жид горівки менї дав.

— А як-же тебе звати?

— Йосько Штерн.

— А! То ти Жид?

— А як-же, Жид.

— Нехай тебе чорт возьме! Хоч мене убий, чи був би я з бесїди пізнав, що ти Жид, так чисто по нашому говориш.

— Щож, пане, я зріс на селї, межи хлопами. Я пастухом був.

— А кілько тобі лїт?

— Шіснацять.

— А за щож то тебе аж тут до криміналу притащили?

— Ой пане, я не знаю! Казав жандарм, що мій господар прискаржив мене за рабунок зо вломанєм, але я бігме нічого не рабував. Тілько свої папери, бігме, тілько свої папери!

І став хлипати та ревіти, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний, — повідаю, — скажеш то все завтра в суді, а мене то зовсім не обходить. Спи тепер.

— Ой, пане, а жандарм казав, що мене за те повісять! — заводив Йосько.

— Чи ти сказив ся, дурний! — крикнув я. — Смій ся з того! Деж ти чув, щоби за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до криміналу.

— Ну, ну, не жури ся, — кажу. — Бог милосердний, якось то буде. Тілько засни тепер, а завтра поговоримо за дня!

Умовкли ми і незабаром я захріп. Стілько й мого добра в криміналї, що сплю, як той заяць у капусті.

III.

Тілько другого дня могли ми добре оглянути новака. Аж смішно менї стало, що я міг учора від разу не пізнати в нїм Жида. Рудий, з пейсами, ніс вигнутий, як у старого яструба, постава скорчена, хоч на свої літа зовсім не марна, і доброго росту. Поглянувши на нього, бачило ся, що на десять кроків від нього чуєш запах Жида. А вчера, коли ми його натирали напотемки і тілько слова його чули, зовсім того не було можна доміркувати ся!

І він також із переляком став озирати ся по казні, як сполохана білиця. Схопив ся, коли ми ще оба з паном лежали, умив ся, постелив ліжко і сїв на нїм у кутї, тай уже анї щеберне, мов заклятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тілько якось ще дужще скорчив ся.

— І їв ти що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандарм вести, війтиха дала менї трохи борщу і кавалок хлїба.

— Ага, тепер уже знаємо! — всміхнув ся пан.

Дав йому поснідати — добрий кавалок хліба і вчерашній котлет. Аж затряс ся неборак. Хотів щось дякувати, але сльози в очах йому стали.

І бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчиськови! Постать на скрізь жидівська, аж відразлива, а в натурі його, бачилось, що нічого, анї крихітки, нема жидівського. Тихий, послушний, без жадної дрібочки тої жидівської самохвальби, до говірки неохочий, але коли йому було казати що зробити, то звивав ся, як іскра. Було щось таке натуральне, хлопське в цілій його поведінці. Як не було що робити — а що у нас у казні за робота! — любив сидіти в кутику мовчки, скорчений, обчепивши руками коліна та оперши ся бородою о коліна, тілько очи йому блищать ся з темного кутика, як у цікавої мишки.

— Ну, скажиж нам, що ти за рабунок такий страшний зробив, що жандарм за нього аж шибеницею тобі грозив? — спитав його раз пан, коли вже видно було, що хлопчисько трохи втихомирив ся та освоїв ся.

— Ой, пане, — сказав Йосько і затряс ся всім тілом, — довго би то розказувати, а мало слухати. То дуже глупа історія.

— Ну, ну, розказуй, послухаємо. І так не маємо тут нічого мудрійшого робити, то можна й глупої історії послухати.

— Ріс я у Мошка, арендаря в Смерекові, — почав Йосько. — Зразу грав ся я разом з його дітьми і кликав Мошка „тате“, а Мошчиху „маме“. Гадав я, що вони мої родичі. Але небавом завважав я, що Мошко своїм дітям справляє гарні бекешки, а Мошчиха дає їм що пятниці білі сорочечки, коли тимчасом я ходив брудний та обдертий. Коли мені було сім літ, казали мені пильнувати гусий, щоби не йшли в шкоду. Мошчиха не питала, чи холод, дощ, або спека, але гнала мене з дому на толоку, даючи при тім чим раз менше їсти. Терпів я голод, плакав нераз на толоці, але все те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба, сира, допускали мене до своїх забав. Привик я до них, а пізнійше став я їх виручати в пильнованю гусий. Був я, як на свій вік, крепкий

і зручний, то господині сільські стали самі повіряти мені гусий, а потім телят, коли їх діти мусіли йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої страви, а нераз у свято й пару крейцарів. Мошчиха була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив. А коли Мошкові діти дізнали ся, що я їм хлопські страви, то прозвали мене трефняком і стали зо мною дрочити ся, а далї й бокувати від мене. Зразу менї те не вадило, але небавом почув я ту неприязнь дуже діймаво.

Мошко наняв для своїх хлопців бельфера, щоби їх учив читати й писати. Було то в зимі, то й я мав час вільний. Колиж я наблизив ся до них, щоби й собі вчити ся, хлопці стали кричати, тручати мене та щипати, а врештї з плачем заявили матери, що разом із трефняком учити ся не будуть. Сама, бачу, Мошчиха намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненавиділа, хоч не знаю за що. Тож зараз, як тілько діти завели крик, прибігла і витрутила мене з покою, кажучи, що то не для мене наука, що вони бідні і не мають відки для жебрака бельферів тримати. Заплакав я, але щож діяти? Піду, бувало, в село, бавлю ся з сільськими дітьми, або придивляю ся, як старші майструють коло возів, саний чи инших знарядів. Нераз цїлою гурмою бігали ми до коваля, котрого кузня стояла край села, і там цїлими годинами придивляли ся роботї. А що я був найсильнїйший з усїх хлопців, то нераз коваль велїв менї або міхом димати, або молотом ударити, або точило крутити. Який-же я тодї був щасливий! Як горяче бажав я, коли вже наука не для мене, мати бодай яке ремісло в руках!

З весною знов вертав я на толоку, до гусий і телят, котрі Мошко скуповував у околичних селах, а перетримавши трохи возив до Львова на продаж. Толока смереківська обширна, де-не-де поросла корчами, то й не богато мав я біганини. Сяду собі, бувало, де на горбку, виострю ножик і зачинаю стругати, довбати, клемезити ріжні річи з дерева, зразу маленькі драбинки, плуги та борони, пізнїйше клїтки, вітряки та млини. По рокови був я вже таким майстром, що всї сільські хлопцї в кут передо мною. Почав я фабрикувати траскала та скрипучі опуди для відгоненя воробців із

пшениці, проса та конопель, і продавав пару таких опудів по десять крейцарів. Заробив я небавом стілько, що міг посправляти собі деякі столярські знаряди: долітця, сверлики і т. и. Брав ся я до чим раз більших річий, бо мав до того охоту. Що тілько побачу, зараз хотів би то зробити. В зимі пересиджував я цілими днями то у столяря, то у коваля, помагаючи їм та привчаючи ся до їх роботи. Мав я вже шіснацять літ, а у Мошка анї гадки зробити щось зі мною, — вивів мене на пастуха, а за більше байдуже. Не знав я навіть, хто був мій батько і якого я роду. В селї знали тілько, що Мошко привів мене відкись маленьким; була навіть чутка, що я син якогось Мошкового свояка, котрий не оставив після своєї смерти нікого, тілько мене одного, а за мною порядний маєток, і що буцїм то Мошко загорнув і присвоїв його собі.

— Шкода тебе, Йоську, — говорили менї нераз хлопи, — такий ти моторний хлопець і до ремісла охочий, а що з тебе буде?

— Щож має бути, — відповідав я. — Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумлїня Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має відки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганови! Має він гроші і порядні, але для своїх бахурів ховає. А тебе не навчив навіть Богови молити ся.

Бурило ся в минї від таких слів. Став я сам про себе думати.

— Справдї, — міркую, — чого я тут досиджу ся? Робити на Мошка за дурно завше маю час. Коби хоч ремісла доброго навчити ся, то я мав би бодай свій кавалок хлїба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнити ся від Мошка? Куди в світї обернути ся, особливо, коли не знаю, відки я родом, хто був мій батько і чи є де мій рід?

Наша коршма стояла при дорозї. Часто до неї заходили жандарми, нераз ведучи скованих арештантів до Львова, або до Жовкви. Зразу я бояв ся страшенно тих здорових, грізних хлопів у темнім убраню, із карабінами на плечах і в капелюхах із косицею з блискую-

чого когутячого піря. З трівогою й дрожю скорчений край печи, слухав я нераз, як вони розмовляли з Мошком, або з сільськими господарями. Розмовляли звичайно про страшні для мене річи, про пожари, про злодіїв, волоцюг, і в розмовах тих дуже часто чув я слово: папери. „Як не має паперів, зараз його задержати“. „Еге, дивлю ся, а його папери не в порядку“. „Як би був мав хоч один папір добрий, я був би його пустив“. — Ба щож то за папери, - думав я нераз, — що таку мають міць, що один папір може прохожого чоловіка оборонити від жандарма з карабіном та з когутячим пірєм? Але на те питанє не міг я найти відповіди, а про те тим дужше лякала мене думка про ті папери. Як жеж я можу рушити ся в світ, не маючи паперів? Адже мене зараз на першім кроці жандарм зловить і поведе Бог зна на які муки! Дрожав я всім тілом на таку думку. Чим частійше думав про визвіл від Мошка, тим частійше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снили ся мені папери, старі, пожовклі, з величезними печатками, дивили ся на мене грізним, поморщеним обличєм, або сміяли ся з мене огидними, беззубими устами. Був я тоді дуже нещасливий. Всі люди, котрих я про те питав, потверджували, що без паперів ані в дорогу рушити не можна, ані ніхто мене до терміну не прийме. Але відкиж мені взяти ті папери? Коваль радив мені запитати ся про них Мошка, він же мусів дістати якісь папери по моїм батьку.

Ба, спитати ся Мошка! Як би то мені так легко було до Мошка приступити. Давнійше, як був я малий, був він для мене ласкавійший; коли-ж я став дорастати, здав мене зовсім у руки своєї жінки відьми і майже ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що бокував від мене. Від коли мені люди повіли, що мусів узяти гроші по моїм батьку, став я пильнійше на нього вважати; я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутив ся якось неспокійно, коли ми часом опинили ся самі, немов би його щось гризло. — А що, міркую собі, як би так коли, як нема жінки дома, наперти на нього несподівано, може би можна від нього хоч що-то дізнати ся? От я й зважив ся при нагоді так ізробити.

Нагода така небавом лучила ся: Мошчиха поїхала до Жовкви, в коршмі не було нікого, тілько сам Мошко, тож приступив я до нього тай кажу:

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моїм батьку.

Кинув ся Мошко, немов би його оса вкусила.

— А ти се відки знаєш?

— Та люди кажуть.

— Що за люди?

— Та всї, по цїлім селї.

— Ну, а тобі на що тих паперів? Адже ти навіть читати не вмієш!

— Так. А все таки я хотїв би знати. Значить, маєш їх?

— Маю, маю, ті дїдівські папери! — крикнуо Мошко роздразнений, немов би я йому не знати щв неприємного сказав. — Дїд був твій батько, потратив маєток, а тебе менї на біду лишив. Що менї з тебе за пожиток!

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай менї ті папери. Я собі піду, коли я тобі непотрібний.

— Що? — верескнув Мошко, — ти хотїв би йти? А кудиж ти, дурню, підеш?

— Я хотїв би вступити де до терміну, ремісла вчити ся.

Мошко засміяв ся на цїле горло.

— Іди, іди, капустяна голово, гадаєш, що тебе хто прийме! За термін треба платити, а до того треба вміти читати й писати, і то не по жидівськи, а по гоївськи.

Став я, мов остовпілий. — Врештї здобув ся на слово.

— То бодай менї покажи ті папери, нехай їх побачу!

— Тьфу! — крикнув Мошко, — вчепив ся мене, як ріпях кожуха! Ну, люди, покажу тобі твої скарби! Ще щастє твоє, що я їх доси не спалив!

Се остатнє слово, мов ніж, уразило моє серце. А що, як би був Мошко справдї спалив мої папери? Адже був би я самісїнький на світї, як лист відірваний від дерева. Анї я сам не знав би свого роду, анї

мене ніхто не знав би. Не міг би я рушити ся з місця, був би на віки прикований до Мошкової лави, був би до смерти невільником. Дрож мене проймила на сю думку, якесь млаве промінє замиготіло перед очима. З великою натугою переміг я сам себе і йшов супокійно за Мошком до комірки.

Комірка була деревяна, добудована до коршми з заду, а вхід із сіний. Мала тілько одно тісне віконце, на-вхрест перебите зелїзними штабами. Там Мошко складав усякі річи, що брав від хлопів на застав і все, що мав дорожшого. Повно там було кожухів, шапок баранкових, чобіт; у скринї лежали коралї, казали навіть, що мав там на днї старосвітські дукати й таляри. Пару раз добували ся до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі й тісні, Мошко мусїв схиляти ся, щоби влїзти до середини. За ним улїз і я.

— А ти тут того? — озвірив ся він на мене.

— Як то чого, аджеж ти велїв менї йти?

— Але не тут! Зачекай у сїнях!

— Все одно, — кажу, — зачекаю й тут. Адже нїчого тобі не зїм.

Мошко витріщив очи і видивив ся на мене, немов би мене вперше в житю бачив. Не знаю, що йому в минї не подобало ся, але плюнув і відвернув ся. Потім виліз на скриню, сягнув на поличку прибиту під самою стелею і дістав відти скрутїль пожовклих паперів.

— Ось твої шпаргали! — буркнув, показуючи їх менї з далека.

— Дай, нехай їм придивлю ся, — кажу і витягаю руку.

— Ну, щож ти, дурний, в них побачиш, — відповів Мошко, — і по що тобі того? Сиди у мене, коли тобі тут добре, і не шукай собі біди!

І поклав папери знов на полицю.

— Ходїм відси, — каже, — тепер можеш бути спокійний. А то, що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людий язики довгі, — то ти не вір тому. То все брехня.

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стіну кидати, — буркнув Мошко і майже витрутив мене з комірки, а потім замкнувши її на ключ і на колодку, пішов до коршми.

IV.

Йосько замовк на хвилю. Пан Журковський, що уважно слухав його оповіданя, всміхнув ся тай каже:

— Ну, ти казав, що глупа історія буде, а ось ти розказуєш, як би із книжки читав.

— Е, пане, — відповів Йосько, — те, що доси, то не була історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйте ся. В селї навчив ся я казки розказувати. Память маю добру, а як тілько раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше і цікавійше, ніж той, від кого я її чув. Тамтої зими так мене в селї всї за ті казки полюбили, що нї одні вечерниці без мене не обійшли ся.

— Ге, як я бачу, то ти майстер до всього, — сказав пан.

— Ой пане, — відповів зітхаючи Йосько, — не знаю, що то значить, але менї бачить ся, що се власне моє нещастє. Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчити ся, то так мене щось у серединї пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвилї спокою, поки того не зроблю, не пізнаю, не навчу ся. Отжеж не що, тілько се мене до криміналу завело.

— Ну, ну, розказуй!

Та не міг сим разом Йосько скінчити свого оповіданя, бо власне в тій хвили отворили ся двері нашої казнї. Йоська закликали до протоколу.

— То незвичайний хлопець, — проворкотів пан і став, задумавшись, ходити по казнї.

— А менї видить ся, що він богато бреше, — кажу я. — — Навчив ся казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

— Думаєш, що так?

— Ну, а щож, хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за ним. Зрештою будемо ще мати час переконати ся потрохи.

На протоколї сидїв Йосько коротко, не довше, як пів години. Вернув далеко веселїйший і спокійнїйший, нїж пішов.

— Ну, щож, — питаю його, — не зїв тебе суддя?

— Е що, суддя добрий чоловік, — сказав Йосько. — Признати ся, дуже я його зразу бояв ся. В селї казали менї, що тут бють до признаня, що розпаленим зелїзом у підошви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміяв ся я.— Тепер то я знаю, чого ти по ночах так перевертав ся та кричав та йойкав! Тобі певне снило ся, що тебе в підошви печуть!

— Ой, прошу не сміяти ся. Менї подумати страшно про ті сни, стілько я в них натерпів ся. А все за дурно. Суддя такий добродушний, говорив зо мною по людськи, не кричав, не фукав ся, не бив мене так, як жандарм.

— А хібаж тебе жандарм бив? — спитав пан Журковський.

— Ой, пане, я гадав, що душу з мене вижене. Подивіть ся тілько на мої плечі!

— І Йосько зняв сорочку. Ми аж ахнули! Цїлі плечі хлопця вкриті були синцями та пругами засохлої крови.

— Ну, а про щож тебе суддя питав? — промовив перший Журковський.

— Та про той нещасливий рабунок, як то було.

— Ну, і щож?

— Та щож би? Оповів я йому все, як було, тай годї. Списав протокол і казав мене відвести.

— Ну, то тепер оповіж і нам, як то було.

— Та як було! Знаєте вже, яке було моє житє у Мошка. Не хотїв я довше у него оставати ся, а ще до того бояв ся, що скоро йому ще раз спімну про папери, то він возьме тай спалить їх. Отож я надумав сам їх украсти. Лекше менї було дібрати ся до комірки, нїж посторонньому злодієви, бо й пси мене знають і сам я знаю всї входи і всї звичаї в хатї. Зразу хотїв я викрасти у Мошка ключі, але він, видко, занюхав щось

і носив їх завше при собі, або ховав десь так, що я не міг найти. А мене горячка жерла, скоро в моїй голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тілько про се. І що зрештою мав я довго думати? Одної ночи, коли всї спали, швидко зістругав я фугу в однім стовпі комірки—вона була будована в стовпи,—виважив долотом делину, влїз до комірки, взяв свої папери, а потім засунув делину знов на місце. Тай стілько.

— Дрібниця! — буркнув пан.

— А скоро я дістав папери в свої руки, то навіть не переглядаючи їх, не розвязуючи шнурка, котрим були обвязані, завив їх у шмату, сховав за пазуху і покинув Мошкову коршму. — Куди тепер іти?— подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. Ануж Мошко ошукав мене, показуючи які будь глупі папери замість моїх! Ануж на потемки взяв я який инший звиток? Треба було конечне з кимось порадити ся, що в тім разї робити. Тож переночувавши в першім ліпшім стозї сїна, на другий день пішов я до знайомого коваля і оповів йому все. Він перший зілляв мене холодною водою.

— Зле, хлопче, зробив ти, — каже. — Іди зараз до війта, розповіж йому все і зложи у нього папери!

Замлоїло мене коло серця від тих слів. Але щож робити? Бачу, що рада розумна, тай іду. Приходжу до війта і з подвіря вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить жандарм. Від разу щось немов би шепнуло менї, що то смерть моя. Задеревів я і не міг кроку далї зробити. Блисла менї в голові думка: втїкати! Але вже було за пізно. Війт мене побачив і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він осьде! Ну, ходиж, ходи близше!

Бачу, що вже все вийшло на верх, що вже за мною питають. Тож зібравши всю свою відвагу, йду до хати.

— Як називаєш ся? — питає мене жандарм.

— Йосько Штерн.

— Відки родом?

— Не знаю.

— Ага, значить волоцюга.

Закаменів я на місці. Нераз чув я се страшне слово, чув богато страшних історій про те, що то виробляють жандарми з волоцюгами, і завше того найгірше бояв ся. А тут маєш, від першої хвилї і сам у такеж попав ся!

— Алеж я тутешній, — простогнав я. — Пан війт мене знають.

— Я? тебе?— каже менї війт.—Брешеш, любенько моя! Знаю тебе з видженя, знаю, що називаєш ся Йосько і що служиш у Мошка арендаря, але хто ти такий і відки взяв ся, того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очи! — крикнув жандарм і щось собі занотував у книжечці. —Ходи сюда, — сказав далї до мене. — Близше! Диви ся менї в очи!

І в тій хвили, коли я підніс до нього очи, він тяжким своїм пястуком ударив мене в лице так, що я від разу впав на землю і кровю обілляв ся.

— Встань зараз! — крикнув до мене жандарм, — і не смій менї кричати, бо ще більше дістанеш! А тепер кажи правду, що тебе буду питати! Ти служиш у Мошка?

— Так.

— Ти обікрав його?

— Нї.

— Як то нї?

Знов я видивив ся на жандарма, стираючи рукавом кров з лиця, і знов здоровенний його удар повалив мене на землю.

— Пане жандарм, — сказав на те війт, поки я коріцмав ся, щоби встати, — я, яко начальник громади не можу дивити ся на таке трактованє арештанта. Я тілько маю бути при списаню протоколу, а те, що дїє ся перед протоколом, до мене не належить. Коли хочете вчити його, що має говорити, то виберіть собі инше місце. У мене того не можна.

— Жандарм прикусив губи, а далї не кажучи й слова, встав із лави, добув зі своєї торби ланцюшки, закував мене і повів до коршми до Мошка. Що там зо мною робили, як мене вчили говорити, того не буду оповідати. Зімлїв я пару разів підчас тої науки. Тай не даремнаж була їх злість. Зробив я їм великі збитки.

Мошко в першій хвили сказав жандармови, що я вкрав йому великі гроші, завиті в папір. Гадав, що як мене жандарм зловить і до коршми приведе, то він зараз папери від мене відбере і спалить, і я на віки остану його невільником. Скоро тілько я війшов до коршми, зараз перше питанє було:

— Де гроші?

— Не знаю. Ніяких гроший я не брав.

— А де папери?

— Я сховав.

— Де сховав?

— Не скажу.

Стали меме наклонювати, насамперед битєм, потім добрим способом, а я все тілько одно повідаю: — Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тілько війтови.

Мошко мало не сказив ся. Зі злости велів з мене поздирати чоботи й рубатє, що я мав на собі, а вбрати мене в отсе лахматє. Нарешті, збитого і майже голого, повели мене до війта. Знов мене там стали за папери питати. Але я не дурний. Аж коли побачив, що в хаті богато свідків, пішов я до сіний і витяг папери зі шпари. У війта сіни були темні, обширні. Йдучи до хати і бачучи там жандарма, упхав я свій звиток до шпари, щоби його у мене не відобрали. Коли Мошко побачив звиток у руках жандарма, кинув ся до нього, як ворон, кричучи, що то його гроші, щоби йому віддати.

— Го, го, пане Мошку, — відповів війт, — то так не йде. Ми те все мусимо відставити до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признаєть ся, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим що далї. Запечатаємо все, як є, громадською печаткою, і пан жандарм відставлять те разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.

Мій Мошко так на те скривив ся, немов би кварту своєї оковити випив. Але ніхто на те не зважав. Жандарм засів писати протокол. А коли все списано, війтиха дала менї трохи попоїсти, жандарм закував мене знов і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю й морозу в тій дорозї, і доси не знаю, як я видержав. Ой пане, як же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде, — відповів пан Журковський, — Посидиш трохи тай вийдеш на волю. А хто знає навіть, чи ціла отся історія не вийде тобі на добре.

— А то як?

— Ну, побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед, що його чекає.

V.

Щось так у два, чи три дни кличуть Йоська, але не до суду, тілько до доктора. Що то значить ся — гадаю собі. Аджеж він не мельдував ся „марудою“.

— Сам не мельдував ся, — повідає мені Журковський, — а навіть як би замельдував ся, то се йому ні на що не придало би ся. Але я його замельдував. Був я в неділю у президента і просив, щоби його велїв звізитирувати. Аджеж то страшенна річ, що тут дієть ся! Так далї йти не може.

І справдї доктор велїв Йоськови розібрати ся і списав з ним протокол. Чи що з того вийшло — не знаю. В наших судах такі справи дуже помалу йдуть і не кождий такий щасливий, щоби міг дочекати ся їх наслїдку.

Тимчасом пан Журковський каже якось Йоськови:

— Чуєш? хлопче, хочеш, щоби я тебе навчив читати?

Витріщив ся Йосько на пана.

— Ну, щож так дивиш ся? Скоро тілько маєш охоту, то за пару день будеш читати. А як побачу, що справдї не брешеш і память маєш добру, то вже те зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремісницької школи, то навчиш ся ремісла, якого схочеш.

— Йой, пане! крикнув Йосько і кинув ся панови до ніг, заливаючи ся сльозами. Більше нічого не міг сказати, тілько цїлував пана по руках.

На другий день принесли панови буквар і він став учити Йоська читати. За два дни Жидисько вмів уже пізнавати і складати букви, а за тиждень читав короткі кусники майже плавно. Вчепив ся того, як то повідають, як Жид коломийки. Читав би був, бачу, день і ніч, тіль-

ко що ми в ночи світла не мали. Ледви до їди міг на хвилю від книжки відірвати ся.

А коли смеркло ся і читати вже годі було, Йосько сідав у кутику на своїм сіннику, підгортав ноги під себе і обхоплював їх руками, і так сидячи скорчений зачинав оповідати казки. Снував їх без кінця, і хоч бачило ся, що все однакі чуда й пригоди повторяє, все таки вмів їх завше інакше укладати і на инший лад оповідати. А часом просто було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжшій недоли стрічає добродія чарівника, переймає від нього чарівні слова й заклятя і йде в світ здобувати собі долю та помагати другим. Проймаючими, а заразом простими словами рисував його терпіня й пригоди, стрічі з жандармами, неволю в арендаря, забавно нераз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий так горяче брав би ся до книжки, як Йосько. Бачило ся, що за тих пару неділь хотів надолужити те, що занедбав у кільканацятьох літах. Найбільше гриз ся тим, що осінні дні такі короткі, а в казні так скоро зовсім смеркало ся. Одно наше віконце, звернене к заходови і положене майже під стелею, скупо тілько світла пропускало навіть у полудне; о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад би був день у двоє продовжити. Нарешті врадуваний закликав:

— Маю! Буду читати при вікні. Там розвидность ся скорше і видно довше, ніж у казні.

— Невигідно тобі буде читати стоячи на руштованю, — кажу йому. — Зрештою то для тебе за високо.

— Сидіти буду так високо, як мені подобаєть ся! — каже.

— Як же то зробиш?

— Привяжу простирало двома кінцями до крати, в зігнуте покладу звитий у трубу коц і сяду на нього, як на сідло.

І справді, винахід був дуже практичний, і від тоді всї в кримінали так роблять. Кілька день Йосько просто любував ся вікном. Вставав о шестій, скоро тілько трохи розвиднїло ся, робив своє руштоване і випяливши ся на нього, сліпав над книжкою, притискаючи чоло до

самої крати, аби тілько як найбільше того божого світла захопити. Ми з паном оба по черзї пильнували коло дверий, як ішов ключник до казнї, і загодї остерігали Йоська, щоби злазив і руштованє знимав, бо сидїти при вікнї арештантам остро заборонено. Тай удавало ся нам завше щасливо уникати штемпу, а може й ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так строго нашої казнї доглядав.

Та на лихо, штемп випав з иншого боку.

Окрім сторожі в коритарі маємо ще одну: під вікнами вязниці ходить шельвах — жовнїр із карабіном. Має він острий наказ доглядати, щоби арештанти в вікна не дивили ся, а особливо, щоби з собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разї опору навіть оружя вживати. Що правда, доси такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоби шельвах, зійшовши зі свого пляцу, замельдував вахкомендантови, що з сего, чи того вікна говорили, або дивили ся. Старші жовнїри, так ті вже привикли розуміти, що що иншого припис, а що иншого виконанє, і звичайно не дуже остро держали ся припису. Неодин супокійно позволяв на всяку говірку, як то кажуть, був блят на все; инший лагідно вспоминав, або просив арештантів, щоби дали спокій. Та гірше було, коли на варті лучив ся рекрут, що боїть ся капраля гірш огню. Такий брав усякий розказ до-слова. Як сказали йому „остро пильнувати“, то він розумів се так, що всякого арештанта, котрий укаже голову в вікнї, треба споганити остатнїми словами, замельдувати капралеви, або навіть ухопити за карабін. На таких „клапачах“ арештанти мстили ся тим, що за його варти, особливо вечером, виробляли найбільші крики в вікнах так, що бідний рекрут нераз було аж казить ся, і на всякий викрик з вікна вважає за свій святий обовязок відповісти що найменше таким же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесять, а він один, то по кількох мінутах пекельного галасу звичайно мусїв замовкнути і не можучи собі дати ради, хапав за карабін. Розумієть ся, що в тій хвилї вікна насупротив нього опорожнювали ся зовсїм, а крик знимав ся в другім кінци довгого арештантського будинку, і шельвах, як гонений звір, біг туди і знов грозив карабіном—очевидно, з тим самим наслїдком.

Такі галаси бували звичайно вечером, але нераз і в день. Отже лихо хотіло, що одного дня від третьої до пятої стояв власне такий нещасливий рекрут на шельваху. З самого початку сказав грубіянство якомусь арештантови, що дивив ся в вікно. Дали такий знак, щоби зробити клапачеви „кацмузику“. На ріжних кінцях арештантського будинку, з ріжних поверхів із кільканацятьох вікон нараз посипали ся крики, визиваня, свист і проразливі мявканя. Рекрут кричав також, бігав попід усі вікна, але ніде не міг заздріти нікого. Доведений до лютости, замовк нарешті і став на однім місці, щоби відітхнути. В пару хвиль пізнійше замовкла й „кацмузика“. Бачилось, що спокій настав повний. В казні вже смеркало ся, тож Йосько зробив руштованє і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледви прочитав собі під ніс пару слів, коли в тім шельвах, зуздрівши його, проскочив і став против вікна.

— Марш, злодію, з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику, так живо був занятий історією про чаплю й рибу, що власне читав.

— Марш з вікна! — ще голоснійше крикнув шельвах.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько. — Адже тобі не заваджаю. Адже видиш, що читаю. В казни вже не видно, то я виліз трохи до світла.

— Йди геть, бо стріляю! — ревнув шельвах і заки Йосько вспів злізти зі свого руштованя, вже гукнув вистріл карабіновий.

— — Йой! крикнув Йосько і як сніп упав з руштованя на ліжко, що стояло під вікном. Ноги його задригали судорожно, а руки, в котрих держав книжку, притиснені були до грудий. З під карток книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

— Що тобі? Де тебе трафило? — крикнули ми оба, кидаючи ся до Йоська. Але він нічого не відповідав, тілько чорні очи блищали, як два розжарені вуглї, страшенно якось відбиваючи від лиця, блїдого, мов у трупа.

На подвірю під нашим вікном і на коритари коло наших дверий зняв ся рівночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник із дїдами шукав казні, до котрої стрілено. Впали до нас.

— Ага, то тут! — крикнули, бачучи розтягненого Йоська. — А що, злодію, Жидику, дістало ся тобі на горіхи?

Йосько кидав ся ще і стогнав тихо, все притискаючи книжку обома руками до грудий, немов би хотів нею заткати смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

— Та... я... тілько... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Остатнім відрухом відірвав руки від грудий і показав ключникови закровавлений буквар.

— Він читав при вікні, — пояснив я ключникови.

В тій хвилї прийшов із суду ординанс із карткою, шукаючи ключника.

— Пане ключник, — каже з коритаря, — де тут сидить Йосько Штерн? Є тут картка з суду, що має йти на волю.

А Йосько вже перед мінутою був вільний.

№ 11. Проф. **М. Грушевський**, Про українську мову і українську школу. (З портретом і біографією автора).

№ 12. **М. Порш**, Про автономію України.

№ 13. **Б. Свідерський**, Економічні нариси.

Готують ся до друку:

№ 14. Проф. **М. Грушевський**, Одність чи роспад? (Про українску справу в Росії) й инші книжечки.

В третій десяток увійдуть твори **М. Кропивницького** (По ревізії), **Ів. Тобілевича** (Карпенка Карого), **Ст. Руданського** (Співомовки), **П. Мирного** (Лови), **Б. Грінченка** (Байда), **О. Мартовича**, **М. Коцюбинського** („Persona grata") й ин., а також вибрані твори з української народньої словесности.

Набувати книжечки „ВІДРОДЖЕННЯ" можна в кожній українській книгарні.

:: Всякі українські книжки :: і часописї можна дістати в отсих українських :: книгарнях: ::

У Київі:

1. **Українська Книгарня,** ред. Літ. Наук. Вістника, Фундуклеївська, 12.
2. **Українська Книгарня,** ул. Безаковська, 8.
3. **Крамниця „Час“,** В. Володимирська, 53.

В Полтаві:

1. Українська Книгарня, Петровська ул., д. Ворожейкина.
2. Книгарня Г. Маркевича, Бульвар І. Котляревського.

В **Катеринославі:** Книгарня Лозинської, Проспект.

В **Харкові:** „Українська Книгарня“, Петровський пер., 48.

В **Одесї:** Книгарня „Діло“, Преображенська, 11.

В **Катеринодарі:** „Українська Книгарня“, Катерининська, 34.

В **Житомирі:** Книгарня Совинського.

КИЇВ. 1913
Накладом Видавництва „Відродженнє“.
З друкарні 5. Київської Спілки.

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO
ET
RY